

# STUDY MATERIAL

## కవి చరిత్రము

పాఠ్యభాగం	: 'రాజనీతి'
కవి	: 'నన్నయ భట్టు'
పాఠ్యభాగం దేని నుండి గ్రహింపబడినది	: ఆంధ్ర మహాభారతము - సభాపర్వములోని, ప్రథమాశ్వాసము నుండి గ్రహింపబడింది.
కవి కాలము	: 11వ శతాబ్దము
నన్నయ భట్టు ఎవరి ఆస్థాన కవి	: నన్నయ, రాజమహేంద్రవరం రాజధానిగా వేంగీ దేశాన్ని పాలించిన రాజరాజనరేంద్రుని ఆస్థాన కవి.
భారతము ఆంధ్రీకరణకు కారణము	: రాజరాజ నరేంద్రుడు, తన వంశంలో ప్రసిద్ధికెక్కిన చంద్రవంశపు రాజుల కథను, తెలుగు భాషలో వినాలన్న కోరికతో, నన్నయచే సంస్కృత వ్యాస భారతాన్ని తెనుగులోకి అనువాదం చేయించాడు.
నన్నయ రచించిన భారత భాగాలు	: నన్నయ సంస్కృత వ్యాసభారతంలోని, ఆది, సభాపర్వాలనూ, అగణ్యపర్వములోని కొంతభాగాన్నీ, తెలుగులోకి అనువదించాడు.
నన్నయ కవి గారి ఇతర రచనలు	: 1) ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి, 2) ఆంధ్ర విజయము, 3) రాఘవాభ్యుదయము, 4) చాముండికా విలాసము. వీనిలో ఒక్క 'ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి'యే నేడు దొరుకు చున్నది.
నన్నయ సహాధ్యాయి	: నారాయణ భట్టు. ఆంధ్ర మహాభారత రచనకు, నారాయణ భట్టు నన్నయకు తోడ్పాటును అందించాడు.
నన్నయ సమకాలికుడు	: 'పావులూరి మల్లన'
నన్నయగారి కవితా లక్షణాలు	: 1) ప్రసన్న కథాకలితార్థయుక్తి, 2) అక్షర రమ్యత, 3) నానారుచిరార్థ సూక్తి నిధిత్వము అనేవి తన కవితా గుణాలుగా నన్నయ చెప్పాడు.
నన్నయగారి విరుదములు	: 1) ఆదికవి, 2) శబ్ద శాసనుడు

## పాఠ్యభాగ సందర్భం

ఖాండవ వనాన్ని అగ్ని దహించినపుడు, 'మయుడు' అనే దానవశిల్పిని, ఆ వనంలో దగ్గం కాకుండా, అర్జునుడు రక్షించాడు. అర్జునుడు తనకు చేసిన పాపకారానికి, ఏదో ఒక మేలు అర్జునుడికి చేయాలని ఆలోచించి, మీకు ఇష్టమైనది ఏదైనా కోరుకొమ్మని 'మయుడు' అర్జునుడిని అడిగాడు. మయుడు తాను దానవ శిల్పిని అనీ, వివిధ నిర్మాణ కళల్లో నేర్పు కలవాడననీ, మీకు ఇష్టమైన దానిని నిర్మించి ఇస్తాను. ఆజ్ఞాపించండి - అనీ, అర్జునుడితో అన్నాడు.

అర్జునుడు, శ్రీకృష్ణుడి వైపు చూసి, 'ఆజ్ఞాపించండి' అని కోరాడు. అప్పుడు శ్రీకృష్ణుడు ధర్మరాజుకు ఆనందం కల్పించేలా, వివిధ రత్నములతో అందంగా లోకానికే అపూర్వంగా, మయుడి శిల్పకళా నైపుణ్యానికి నిదర్శనంగా, ఒక మహాసభను నిర్మించుమని మయుడిని ఆదేశించాడు. మయుడు 14 నెలలు కష్టపడి, అపూర్వమైన సభా భవనాన్ని నిర్మించి, ధర్మరాజుకు ఇచ్చాడు. అదే "మయసభ".

ధర్మరాజు తమ్ముళ్ళతో ఒక శుభముహూర్తంలో "మయసభా" ప్రవేశం చేశాడు. ధర్మరాజు కోరిన వారికి కోరినంత దానం చేశాడు. వివిధ దేశాల నుండి రాజులు వచ్చి, ధర్మరాజుకు కానుకలు సమర్పించారు. అనేకమంది మునులు వచ్చి, ధర్మరాజును దర్శించారు. ఉగ్రశ్రవసుడు అనే సూతమహర్షి కూడా ధర్మరాజును దర్శించుకున్నాడు. ధర్మరాజు మునులందరికీ నమస్కరించి, వారి ఆశీర్వాదాలు అందుకున్నాడు.

ఇలా ఉండగా ఒకరోజున నారదమహర్షి, ధర్మరాజు వద్దకు వచ్చి, ధర్మరాజునకు రాజ ధర్మములు కొన్ని బోధించాడు. ఆ ధర్మ ప్రబోధమే, మన ప్రస్తుత పాఠ్యాంశము. నారదుడు ధర్మరాజు సభలోనికి ప్రవేశించడంతో, మన పాఠ్యభాగం ప్రారంభ మవుతుంది.

## పాఠ్యభాగ సారాంశం

నారదుడు ధర్మరాజును కుశల ప్రశ్నలు వేయడం : "ఓ ధర్మరాజూ ! మీ వంశము వారు పాటించిన ధర్మ పద్ధతిని నీవు ఆచరిస్తున్నావా ? నీ మనస్సును ధర్మము మీదనే నిలిపి, రాజకార్యాలను స్వబుద్ధితో అర్ధరాత్రి దాటిన తర్వాతనే ఆలోచిస్తున్నావా? ప్రభుత్వ ఉద్యోగాల్లో యోగ్యులను వాళ్ళ శక్తి సామర్థ్యాలను గుర్తించి నియమిస్తున్నావా?" అని నారదుడు ధర్మరాజును ప్రశ్నించాడు.

తరువాత మంత్రులుగా ఎటువంటి వారిని రాజు నియమించాలో నారదుడు చెప్పాడు. రాజు విజయానికి రహస్యాలోచన మూలము అనీ, దాన్ని ప్రజల చెవిని పడకుండా కాపాడాలనీ నారదుడే గుర్తు చేశాడు. “పురోహితుడి గుణాలను గూర్చి, యాజ్ఞికుని గుణాలను గూర్చి తెలిపాడు. ఎటువంటి వారిని సేనాధ్యక్షులుగా నియమించాలో ధర్మరాజుకు తెలిపాడు. ధనము ఎటువంటి వారికైనా గర్వాన్నీ, దురాశనూ కలిగిస్తుందని చెప్పాడు. నీ రాజ్యంలో ఆయుర్వేద వైద్యులు సేవలు చేస్తున్నారా? అని అడిగాడు. పన్నులు పసూలు చేసే రాజోద్యోగుల అర్హతలను నారదుడు ప్రస్తావించాడు.

**రాజు చేయవలసిన సంక్షేమ కార్యములు :** రాజోద్యోగులకు సకాలంలో జీతాలు ఇస్తున్నావా? అని అడిగాడు. సేవకుల దారిద్ర్య దుఃఖాలు, ప్రభువుకు కీడు కల్గిస్తాయన్నాడు. మంచి సేవకులకు, రాజు సత్కారం చెయ్యాలన్నాడు. యుద్ధంలో రాజు కోసం వీరమరణం పొందిన వీరభటుల బంధువులను పోషించాలన్నాడు. రాజకార్య నిర్వహణకు ధనాశాపరులనూ, దొంగలనూ నియమించరాదన్నాడు. రాజు దొంగల భయం లేకుండా ప్రజల్ని పాలించాలన్నాడు. అనావృష్టి భయం లేకుండా ఉండాలంటే, రాజ్యంలో చెరువులు నిండుగా ఉండాలన్నాడు. పేద రైతులకు ధాన్యం విత్తనాలు, వర్షకులకు అప్పులు ఇవ్వాలన్నాడు. అంగవైకల్యం కలవారిని పోషించాలన్నాడు. శరణన్న శత్రువును సైతం రక్షించాలన్నాడు. మేలు చేసిన వారిని గుర్తించి ప్రశంసించాలన్నాడు. ఆదాయంలో నాల్గవంతు, లేక మూడవవంతు లేక సగభాగమే ఖర్చుచేయాలన్నాడు. గురువులనూ, వృద్ధ శిల్పులనూ, సాధుజనులనూ పోషించాలన్నాడు.

**రాజధర్మములు :** “రాజు నిత్యం కావలసినవారితో కలిసి కొలువుతీరాలి. రాజు శత్రువుల నుండి తన్ను రక్షించుకోవాలి. గూఢచారుల ద్వారా, శత్రువులను గూర్చి తెలిసికోవాలి. సముబుద్ధితో రాజు లోక వ్యవహారాలు విచారించాలి. రాజు, వార్తను నిర్వహించాలి. రాజు, కోటలో సర్వ వస్తువులనూ సమృద్ధిగా నింపి, కోటలను శత్రు దుర్బేద్యాలుగా చేయాలి. రాజు అంతశ్శత్రువుల్ని జయించాలి. రాజు శత్రువులపై దండయాత్రలకు వెళ్ళే ముందు, శత్రువులపై సామదాన భేద దండోపాయాలను ప్రయోగించాలి. రాజు పదునాలుగు రాజదోషాలను విడిచిపెట్టాలి” అని నారదుడు ధర్మరాజుకు బోధించాడు.

**ధర్మరాజు వినయము :** ధర్మరాజు తాను చేతనైనంతవరకూ అన్యాయ మార్గాన్ని వదలి, మహాత్ముల చరిత్రల్ని ఆదర్శంగా తీసుకొని, నారదుని ధర్మబోధ ప్రకారము ఆచరిస్తానని నారదునకు మాట ఇచ్చాడు.

## I. క్రింది పద్యాలకు ప్రతిపదార్థాలు వ్రాయండి.

1. కడుఁ జనువాఁడు నై పురుషకారియు దక్షుఁడు నైన మంత్రి పెం  
పడరఁగ రాజపుత్రుల మహాధనవంతులఁ జేసి వారితో  
నొడఁబడి పక్ష మేర్పడఁగ నుండఁడుగా, ధన మెట్టివారికిం  
గడుకొని చేయకుండునె జగన్నుత గర్వము దుర్విమోహమున్.  
జ. జవాబు కొఱకు పేజి నెం. 16 లో 32వ పద్యం యొక్క ప్రతిపదార్థము చూడండి.

2. బహుధనధాన్యసంగ్రహము బాణశరాసనయోధవీరసం  
గ్రహము నిరంతరాంతరుదకంబులు ఘోసరసేంద్రనాఘసం  
గ్రహము ననేకయంత్రములుఁ గల్గి యసాధ్యము లై ద్విషధ్యయా  
వహు లగుచుండ నొప్పునె భవత్పరిరక్తము లైన దుర్గముల్.  
జ. జవాబు కొఱకు పేజి నెం. 35 లో 53వ పద్యం యొక్క ప్రతిపదార్థము చూడండి.

## II. క్రింది పద్యాలను పాదభంగం లేకుండా పూరించండి.

1. ఉత్తమ మధ్యమాధమ ..... దప్పకుండగన్.  
జ. ఉత్తమమధ్యమాధమనియోగ్యత బుద్ధి నెఱింగి వారి న  
య్యుత్తమమధ్యమాధమనియోగములన్ నియమించితే నరేం  
ద్రోత్తమ ! భృత్యకోటికి ననూనముగాఁ దగు జీవితంబు లా  
యత్తము సేసి యితై దయ నయ్యయి కాలము దప్పకుండఁగన్.
2. వదలక బుద్ధి ..... నింద్రియ నిర్జితాత్ములన్  
జ. వదలక బుద్ధి సంతరివర్గము నోర్చి జితేంద్రియుండవై  
మొదలన దేశకాలబలముల్ మఱి దైవబలంబుఁ గల్గి భూ  
విదితబలుండవై యహితవీరుల నోర్వఁగ నుత్సహింతు దు  
ర్మదమలినాంధ చిత్తులఁ బ్రమత్తుల నింద్రియనిర్జితాత్ములన్.

చం॥ కడుఁ జనువాఁడు నై పురుషకారియు దక్షుఁడు నైన మంత్రి పెం  
పడరఁగ రాజపుత్రుల మహాధనవంతులఁ జేసి వారితో  
నొడఁబడి పక్ష మేర్పడఁగ నుండఁడుగా, ధన మెట్టివారికిం  
గడుకొని చేయకుండునె జగన్నుత గర్వము దుర్విమోహమున్.

### ప్రతిపదార్థం :

జగన్నుత (జగత్ + నుత)	=	లోకము చేత, కీర్తింపబడే ఓ ధర్మరాజు !
కడున్	=	మిక్కిలి
చనువాఁడున్ + ఐ	=	పలుకుబడి గలవాడై
పురుషకారియున్	=	క్రియాశీలియూ (కృషి చేసేవాడూ)
దక్షుఁడునైన		
(దక్షుఁడును + ఐన)	=	సమర్థుడనూ అయిన
మంత్రి	=	మంత్రి
పెంపడరగన్		
(పెంపు + అడరగన్)	=	అతిశయము, మీఱునట్లుగా
రాజపుత్రులన్	=	ఇతర రాజుల, కుమారులను
మహా ధనవంతులన్ + చేసి	=	గొప్ప సంపద కలవారినిగా చేసి
వారితోన్	=	ఆ రాజపుత్రులతో
ఒడబడి	=	చేతులు కలిపి
పక్షమేర్పడగన్		
(పక్షము + ఏర్పడగన్)	=	వ్యతిరేకవర్గము ఏర్పడేటట్లుగా
ఉండఁడుగా	=	ఉండటం లేదు కదా !
ధనము	=	ధనము (డబ్బు, సంపద)
ఎట్టివారికిన్	=	ఎటువంటి వాళ్ళకు ఐనా
కడుకొని	=	పూని
గర్వమున్	=	గర్వాన్నీ
దుర్విమోహమున్	=	చెడ్డదైన, మితిమీరిన, కాంక్షనూ
చేయకుండునె		
(చేయక + ఉండునె)	=	కలిగించకుండా ఉంటుందా ? (ఉండదు)

## ❖ 1. రాజనీతి ❖

**తాత్పర్యం :** ఎక్కువ పలుకుబడి కలిగి, క్రియాశీలియూ, సమర్థుడనూ అయిన మంత్రి, తన హద్దును దాటి, ఇతర రాజపుత్రులను మహాధనవంతులనుగా చేసి, వారితో తాను చేతులు కలిపి, నీకు వ్యతిరేక వర్గంగా ఏర్పడేటట్లుగా, ఉండటం లేదు కదా ! ధర్మరాజా! ధనము, ఎటువంటి వాళ్ళకు అయినా, దురాశనూ, గర్వాన్నీ, కలిగిస్తుంది.

**అలంకారము :** 'అర్థాంతరన్యాసము'.

37వ పద్యం :

★ కంఠస్థ పద్యము - ప్రతిపదార్థాన్ని వ్రాయుముని అడిగే పద్యము

★ ఉ॥ ఉత్తమమధ్యమాధమనియోగ్యత బుద్ధి నెఱింగి వారి న  
య్యుత్తమమధ్యమాధమనియోగములన్ నియమించితే నరేం  
ద్రోత్తమ ! భృత్యకోటికి ననూనముగాఁ దగు జీవితంబు లా  
యత్తము నేసి యితై దయ నయ్యుయి కాలము దప్పకుండఁగన్.

ప్రతిపదార్థం :

నరేంద్రోత్తమ  
(నరేంద్ర + ఉత్తమ) = ఓ రాజశ్రేష్ఠా ధర్మరాజా !

ఉత్తమ మధ్యమాధమ నియోగ్యత;

ఉత్తమ, మధ్యమ + అధమ = ఉత్తమ, మధ్యమ, అధమ స్థానాలలో  
నియోగ్యత = నియమించదగిన వ్యక్తుల యోగ్యతలను  
బుద్ధిన్ + ఎఱింగి = బుద్ధితో గ్రహించి  
వారిన్ = వారిని

అయ్యుత్తమ మధ్యమాధమ నియోగములన్;

అయ్యుత్తమ (అ+ఉత్తమ) = ఆ ఉత్తమమైన  
మధ్యమ = మధ్యమమైన  
అధమ = అధమములైన  
నియోగములన్ = ఉద్యోగాలలో  
నియమించితే  
(నియమించితివి + ఏ) = నియమించావు కదా !  
భృత్యకోటికిన్ = సేవకుల, సమూహానికి  
అనూనముగాన్ = కొరత లేకుండా (లోటు లేకుండా)  
తగు, జీవితంబులు = తగిన జీతాలను  
దయన్ = దయతో

అయ్యుయి కాలము  
(ఆ + అయి, కాలము) = ఆయా సమయము  
తప్పకుండగన్

(తప్పక + ఉండగన్) = దాటిపోకుండా  
ఆయత్తము + చేసి = సిద్ధము చేసి  
ఇతై (ఇచ్చుదువు + ఎ) = ఇస్తున్నావు కదా !

❖ 1. రాజనీతి ❖

తాత్పర్యం : ఓ ధర్మరాజా ! వ్యక్తుల యొక్క ఉత్తమ, మధ్యమ, అధమ యోగ్యతలను తెలిసికొని, వారిని ఉత్తమ, మధ్యమ, అధమమైన ఉద్యోగాల్లో నియమించావు కదా ! సేవకులు అందరికీ, కొరత లేకుండా తగిన జీతాలు, దయతో సకాలంలో అందజేస్తున్నావు కదా !

★చం॥ బహుధనధాన్యసంగ్రహము బాణశరాసనయోధవీరసం  
 గ్రహము నిరంతరాంతరుదకంబులు ఘోసరసేంధనౌఘసం  
 గ్రహము ననేకయంత్రములుఁ గల్గి యసాధ్యము లై ద్విషద్యయా  
 వహు లగుచుండ నొప్పునె భవత్పరిరక్ష్యము లైన దుర్గముల్.

ప్రతిపదార్థం :

భవత్పరిరక్ష్యములైన;

(భవత్, పరిరక్ష్యములు + ఐన)

= నీ చేత, రక్షింపబడుతున్నవైన;

దుర్గముల్ = కోటలు

బహు ధన ధాన్య సంగ్రహము;

బహు

= ఎక్కువగా

ధనధాన్య

= ధనమునూ, ధాన్యములనూ

సంగ్రహము

= నిల్వ చేయడం

బాణ శరాసన యోధవీర సంగ్రహము;

బాణ

= బాణముల యొక్కయూ

శరాసన (శర + ఆసన)

= ధనుస్సుల యొక్కయూ

యోధవీర

= యుద్ధవీరుల యొక్కయూ

సంగ్రహము

= కూడిక

నిరంతరాంతరుదకంబులు;

(నిరంతర + అంతః + ఉదకంబులు)

నిరంతర

= ఎల్లప్పుడునూ

అంతః

= లోపల ఉండే

ఉదకంబులు

= నీళ్ళు (జలములు) కలవియునూ

ఘోసరసేంధనౌఘ సంగ్రహము;

(ఘోస + రస + ఇంధన + ఓఘ + సంగ్రహము)

❖ 1. రాజనీతి ❖

- ఘాస = పశువులకు (గడ్డియూ); మానవులకు, ఉప్పు, కారము, పులుపు వంటి ఆహార పదార్థములునూ
- రస = వివిధమైన పానీయములునూ
- ఇంధన = వంట కట్టెల
- ఓఘ = సమూహము యొక్క
- సంగ్రహమున్ = కూడికయునూ
- అనేక యంత్రములున్ = అనేకమైన యంత్రములునూ
- కలిగి = కలిగియుండి
- అసాధ్యములై
- (అసాధ్యములు + ఐ) = భేదించడానికి శక్యము కానివై
- ద్విషద్యయోవహులగుచుండన్;
- (ద్విషత్ + భయ + ఆవహులు + అగుచున్ + ఉండన్)
- ద్విషత్ = శత్రువులకు
- భయ = భయమును
- ఆవహులు + అగుచున్ = కలిగించేవి అయి
- ఉండన్ + ఒప్పునె = ఉండి ఉన్నాయి కదా !

**తాత్పర్యం :** ఓ ధర్మరాజా ! నీ రక్షణలో ఉన్న కోటలన్నీ, ఎక్కువగా ధనధాన్యాల్ని, ధనుర్బాణాల్ని, యుద్ధవీరుల్ని, ఎల్లప్పుడూ తరుగని నీళ్ళనూ, పశువులకు గడ్డినీ, ఉప్పు, పులుపు, కారము వంటి ఆహారపదార్థాల్ని, వివిధ పానీయాలనూ, వంట కట్టెలనూ, సమృద్ధిగా కలిగి, అనేక యంత్రసాధనాలతో కూడి, దుర్భేద్యాలై, శత్రుభయంకరాలై, ఒప్పుతున్నాయి కదా !

**54వ పద్యం :**

(V.Imp.)

**కంఠస్థ పద్యము - ప్రతిపదార్థాన్ని వ్రాయుముని అడిగే పద్యము**

చం|| వదలక బుద్ధి సంతరివర్గము నోర్చి జితేంద్రియుండవై  
 మొదలన దేశకాలబలముల్ మఱి దైవబలంబుఁ గల్గి భూ  
 విదితబలుండవై యహితవీరుల నోర్వఁగ నుత్సాహితె దు  
 ర్భదమలినాంధ చిత్తులఁ బ్రమత్తుల నింద్రియనిర్జితాత్ములన్.

**ప్రతిపదార్థం :**

- వదలక = విడువక (విడిచిపెట్టక)
- బుద్ధిన్ = నీ బుద్ధి బలము చేత

అంతరరివర్తమున్

(అంతః+అరి, వర్తమున్) = నీ లోపల ఉన్న, శత్రు సమూహాన్ని (అనగా కాసు, క్రోధ, లోభ, మద, మోహ, మాతృర్యాల్ని)

ఓర్చి = జయించి

జితేంద్రియుండవై (జిత + ఇంద్రియుండవు + ఐ)

= జయించిన, ఇంద్రియాలు కలవాడవై

మొదలన = మొదటనే

దేశకాలబలముల్ = దేశమునూ, కాలమునూ, బలమునూ

మఠీ = అంతేకాక

దైవబలంబున్ = దైవము యొక్క బలమునూ;

కలిగి = కలిగియుండి

భూ, విదిత, బలుండవు+ఐ = ప్రపంచములో, తెలియబడిన, బలము కలవాడవై

దుర్బద మలినాంధ చిత్తులన్;

దుర్బద = మితిమీరిన గర్వము అనే

మలిన + అంధ = మాలిన్యము చేత, గ్రుడ్డిదైన

చిత్తులన్ = బుద్ధికలవాళ్ళనూ

ప్రమత్తులన్ = బాగా మదించిన వాళ్ళనూ

ఇంద్రియ నిర్జితాత్ములన్ (ఇంద్రియ, నిర్జిత + ఆత్ములన్)

= ఇంద్రియాల చేత

నిర్జిత = జయింపబడిన

ఆత్ములన్ = బుద్ధి కలవాళ్ళనూ

అహిత, వీరులన్ = శత్రువీరులనూ

ఓర్వగన్ = జయించడానికి

ఉత్సహింతె

(ఉత్సహింతువు + ఎ) = ఉత్సాహపడుతున్నావు కదా !

**తాత్పర్యం :** దేశకాల బలాలను, దైవబలాన్ని ముందుగా పొంది, బుద్ధి బలముతో, అంతశ్శత్రువులయిన కామక్రోధాదులను, ఇంద్రియాలను, జయించి, ప్రపంచ ప్రసిద్ధి గల బలవంతుడవై, మితిమీరిన మదము అనే మాలిన్యముతో గ్రుడ్డిదైన మనస్సు కలవాళ్ళూ, మిక్కిలి మత్తెక్కినవాళ్ళూ, ఇంద్రియాలకు వశమైన బుద్ధి కలవాళ్ళూ అయిన, శత్రువులను, జయించాలన్న ఉత్సాహముతో ఉన్నావు కదా !